

ГОЛОВНИЙ ТКАЧ МАТЕРІАЛЬНОЇ ТКАНИНИ НАШОЇ ІСТОРІЇ

Євген Чикаленко.

Євген Харлампійович Чикаленко, як і багато інших українських патріотів, гідних пошани нащадків, залишається поки що в затінку. Хоча постать ця по-своєму унікальна. Меценат, який робив можливе й неможливе, щоб українство не зникло в мороці історії: вкладав кошти у видання перших українських газет та журналів («Громадська думка», «Селянин», «Рада», «Літературно-Науковий вісник», «Нова Громада»); фінансував діяльність заснованого наприкінці XIX ст. у Львові Наукового Товариства імени Шевченка, що стало, по суті, українською академією; підтримував, матеріально письменників – Б. Грінченка, І. Карпенка-Карого, В. Винниченка, М. Коцю-

бинського; збудував у тому ж таки Львові Академічний дім для студентів – вихідців із Наддніпрянської України.

Це йому належать слова: «Любити Україну треба не тільки до глибини власної душі, а й до глибини власної кишені».

«Ріка нашої історії пливла також під псевдонімом «народництво». І там були В. Антонович, О. Кониський і Франко, Житецький і Мирний, Карпенко-Карий аж по геніяльну Заньковецьку і невтомного Грінченка. Так, це все переважно герої. Та не забуваймо, що історія має і свій матеріальний бік, свою матерію, свою матеріальну тканину. І ту матеріальну тканину ткали Смиренки, Милорадовичі, Леонтовичі, а в першу чергу і як головний керівник того ткацтва – той головний ткач – на протязі довгих-довгих десятиліть. Ткач, що був ніби ціле життя за лаштунками, в тіні, безіменно, без претензії на місце в історії. Це був Євген Чикаленко», – так говорив про нього Євген Маланюк.

Любити Україну треба не тільки до глибинни душі, а й до глибини кишені

Перешори – батьківщина Є. Чикаленка, сільце за якихось три версти від станції Мардарівка. Колись це був Ананьївський повіт Херсонської губернії, а тепер – Одещина...

Мені згадується Винниченко, Чикаленків літературний хрещеник. В одному з листів до Євгена Харлампійовича він якось написав: «*Вірю, що доведеться вибирати вулицю для пам'ятника Вам...*» З того часу минуло майже сто років... Пам'ятника Є. Чикаленкові досі немає. Поставлено М. Жванецькому, М. Яковченку, Голохвастову і Проні Прокопівні, Паніковському – симпатичним артистам і літературним героям, можна сказати – народним улюбленцям.

Громадський діяч, який брав активну участь у створенні Товариства українських поступовців, що з нього в березні 1917 року постала Центральна Рада. У квітні 1918 р. Є. Чикаленку пропонували стати гетьманом України, але він відмовився, оскільки політиком себе не вважав. Землевласник, який не тільки вів зразкове господарство, але й узагальнив свій досвід аграрія у «Розмовах про сільське хазяйство». Автор безцінних «Спогадів» 1861–1907, «Щоденника» 1907–1929 рр., 1904 року він видав збірник «300 найкращих українських пісень», чимало з яких записано самим Чикаленком у рідних Перешорах. Заслуги Є. Чикаленка перед Україною настільки вагомі, а особистість його настільки колоритна, що нині нам мало б бути якось незручно за свою байдужість до імені цієї людини, яка й справді **виконала божевільно складну місію головного ткача матеріальної тканини нашої національної історії...**

У своєму родоводі Євген Чикаленко знаходив імена запорозьких козаків. Сам же він народився 1861 року в сім'ї секретаря Ананьївського повітового суду, який, пішовши у відставку, зайнявся сільським господарством у Перешорах. Навчався спочатку у місцевого священика, а потім у пансіоні в Одесі, згодом перейменованому у прогімназію. Серед учителів цього закладу були яскраві особистості – словесник О. Андрієвський, учитель географії (і композитор) П. Ніщинський, відомий усій Одесі педагог Л. Смоленський.

Саме з іменем Смоленського, чия університетська молодість минула під впливом близького оточення В. Антоновича і М. Драгома-

нова, Євген Чикаленко пов'язував пробудження своєї національної свідомості, пригадуючи випадок, коли він пережив велике емоційне потрясіння. Святкували Різдво; Ніщинський грав на роялі, Смоленський почав співати пісню про козака, який двісті літ у неволі ходить понад Дунаєм, викликаючи волі... Євген, почувши, що вчитель (його Бог!) співає українською мовою, за яку його, перешорського хлопця, карали і кривдили, раптом розплакався. Читання «Тараса Бульби», Шевченка, Марка Вовчка, журналу «Основа» остаточно сформувало його національне Я.

Єлисаветград

І все ж південну Пальміру – Одесу – перемиг провінційний, здавалося б, Єлисаветград (нині Кропивницьк). 14-річного Чикаленка віддали навчатися в земське реальне училище, яке мало репутацію одного з кращих освітніх закладів краю. За однією партою з Євгеном сидів Панас Тобілевич (майбутній артист Панас Саксаганський). У родині Тобілевичів юний перешорець став своєю людиною... Є. Чикаленко опинився в самому епіцентрі активного громадського життя повітового міста... Згодом йому нагадали про зв'язки з Михалевичем і Тобілевичем. На щастя, все обійшлося не Сибіром, а п'ятирічною висилкою в Перешори під гласний нагляд поліції.

Якщо не я, то хто?

У Перешорах Є. Чикаленко зайнявся сільським господарством. Причому – з ґрунтовністю науковця! Недарма ж перед тим він три роки був вільним слухачем природничого факультету Харківського університету. Наслідки не забарилися: з'явилися солідні прибутки, а вони, в свою чергу, давали змогу купувати нові земельні ділянки. Чималу кількість придбаної землі Євген Харлампович дарував селянам, але з обов'язковою умовою, що вони, обробляючи та засіваючи її, виконуватимуть усі його агротехнічні вказівки. Латифундист Чикаленко розумів, що земля потребує не тільки праці, а й знань, і врожайність її залежить і від культури господарювання на ній, її грамотного обробітку. Саме для цього він задумав і підготував випуск серії брошур-метеликів «Розмови про сільське господарство». Але знадобилося майже 5 років, доки сам міністр внутрішніх справ дозволив

видати її в «віде ісключення». Крамольною була, звісно, не розповідь про чорний пар чи виноград, а заборонена царським указом українська мова, якою була написанна брошура для селян. Селянам на тих же умовах була подарована й частина земель, придбаних Чикаленком у Кононівці неподалік Яготина. Кононівські поля, що стали дійовою особою геніального твору Коцюбинського «Інтермеццо» – то не якась абстрактно-безхозна територія, на яку випадково набрів змучений душею письменник, а власність все того ж капіталіста Чикаленка, який, віддавши на літо в розпорядження Михала Михаловича кононівський маєток, якраз і влаштував для митця оте життєдайне інтермеццо, що врятувало його від глибокої депресії, а може, й від фізичної смерті.

Самовідданість, з якою Євген Харлампович пропагував українське слово, українську історію і культуру, намагаючись пробудити у своїх земляків приспану віковою кривдою національну свідомість, не може не вражати.

«Якщо не я, то хто?» – таким був внутрішній імператив цієї людини, що велів їй, дивуючи сусідів-панів, постійно розмовяти рідною мовою; записувати в Перешорах народні пісні, щоб згодом видати їх окремою книжкою, вкладати гроші в конкурс на кращу історію України; писати листа І. Репіну з пропозицією взятися за українські історичні сюжети... І то був тільки початок.

Громадські справи, український рух усе більше й більше затягували Є. Чикаленка у свій вир.

Свій талант аграрія він вирішив підпорядкувати великій меті – тій самій, яку Є. Маланюк назвав «тканням матеріальної тканини української історії». Восени 1900 р. Є. Чикаленко купує будинок у Києві на вул. Маріїнсько-Благовіщенській, 91 (неподалік від пенатів М. Лисенка, М. Старицького, П. Косача, О. Кониського) і, як сам каже, з головою пірнає в українську громадську діяльність...

Будинок Чикаленка на Маріїнсько-Благовіщинській став осередком українського культурного й громадсько-політичного життя Києва.

Яке там національне відродження без українського слова

Навіть під час селянських бунтів, коли повсюдно грабували й трощили поміщицькі маєтки, ні в Перешорах, ні в Кононівці ніхто із

селян не зачепив Чикаленкової власності, а, навпаки, навіть сторожували, щоб ніхто чужий не посмів доторкнутись до неї.

А потім почалася страшна столипінська реакція з її чорними сотнями, неприхованою неприязню до інородців... І ось за цих обставин, скориставшись Маніфестом про конституцію (17 жовтня 1905 р.) Є. Чикаленко береться з друзями видавати українську щоденну газету! Так з'явилася «Громадська думка», а згодом – газета «Рада», без якої Євген Харлампійович не уявляв свого життя. *«Зі смертю газети настане і моя духовна смерть»*, – писав він В. Винниченку у липні 1908 р.

Можемо тільки уявити, скільки наполегливості й дипломатичного хисту треба було мати, щоб зібрати необхідні кошти на газету, а до того ще й збалансувати амбіції, інтереси, політичні розбіжності свідомих українців, які тоді, як і нині, так легко втягувалися у чвари. Євгену Харлампійовичу з його педагогічним тактом не раз доводилося виступати в ролі арбітра... Найчастіше картав він свою націю за анархізм, за те, що *не здатна сама до організації, до державности. Інколи заздрив чехам: мовляв, «їм німецька неволя ще й на користь пішла...»*

Знаючи, з якою Сізіфовою впертістю боролася ця людина за українську пресу, мимоволі думаєш: а де наші нинішні Чикаленки? Бувало, коли не вистачало грошей на видання, Чикаленко продавав свою землю, аби тільки справа не гинула! Знав: яке там національне відродження без українського слова? *«Смерть газети від анемії, – писав у Щоденнику, – це друге Берестечко, величезний удар нашому національному рухові»*. І «Рада» таки трималася!

Життєва драма і драма України

А далі історія життя Євгена Чикаленка та його родини набуває трагічних барв, і вирішальну роль тут відіграли обставини революції та громадянської війни. Сімейне гніздо Євген Харлампійович узявся будувати в 1883 р., коли одружився з Марією Садик, лубеньською панночкою. Мали вони трьох синів і двох доньок: Ганну, Левка, Вікторію, Петра та Івана.

Але почалися події, які перевернули догори дном усю Росію. Війна застала Чикаленка в Криму – в Алупці він мав ділянку землі і віллу. «Раду» закрили.

Чикаленку, якого охоранка вважала одним із вождів «мазепинців»,

довелося переховуватися, кочуючи з місця на місце. Але в 1916 р. він усе ж зумів відновити видання газети, яка відтепер називалася «Нова Рада» (виходила аж до 1919 р., коли Україну окупували більшовики).

В еміграції

Як і тисячам українських інтелігентів, Чикаленкові довелося втікати від большевицького режиму, стати емігрантом. Левко, Ганна й Вікторія теж поселилися за кордоном; частина родини залишилася в Кононівці. Петро, якого мобілізували до війська, встиг повоювати у складі армії генерала Самсонова. 1928 р. він, 36-літній, помре у пересильній тюрмі в Курську, звідки його мали відправити на Соловки. Наймолодший, Івашко, теж залишиться в Україні, і теж побуває на засланні. В Києві тепер мешкає його син... Левко стане професором – його ще зі студентських літ захопили археологія й антропологія. Ганна вийде заміж за Зигмунта Келлера і житиме в Швейцарії. А Вікторія одружилася з Олександром Скорописом-Йолтуховським, який теж був не останньою постаттю в часи Скоропадського. Мешкали Скорописи в Німеччині...

Ну, а сам Євген Харлампійович житиме в Австрії, потім в Чехословаччині. Всі його життєві пляни – поруйновано. Маєток у Перешорах він заповідав під сільськогосподарську школу, будинок в Алуці після смерти господаря мав стати дачею для українських письменників... Не судилося. Події розгорталися за законами драми... Чикаленко та його дружина дуже бідували на еміграції. Євгену Харлампійовичу зробили дві тяжкі операції на шлунку. Проте жити йому все ж залишилося недовго. 1925 р. Чикаленки переїхали до Чехословаччини: у Подебрадській Українській господарській академії колишньому видавцю «Ради» дали скромну посаду голови термінологічної комісії. А в червні 1929 р. Чикаленка не стало. Помираючи, він просив, щоб прах його розвіяли в Перешорах... Теж не судилось!

На початку 1990-х відродилася була газета «Рада» – але проіснувала недовго. Україномовну пресу загалом потіснила російськомовна. Аякже: **незалежність здобули, а Чикаленків – катма**. Ми повільні й байдужі. Євген Чикаленко це добре знав. Знав, що національна вдача формується довго і надовго. Міг би, здавалося, кинути ті свої добровільні національні обов'язки і жити, як усі. Але ж ні: всупереч усьому, залишався сумлінним і самовідданим «ткачем», повторюючи з сумнуватою усмішкою своє незмінне правило: «А ти, Марку, грай!»